

VOOR LEERHUIS & LITURGIE

VAN GOD LOS?

Kees Kok

Gezongen:

Die de aarde boetseerde, grondvestte, vasthoudt,
die haar niet geschapen heeft als een chaos,
maar opdat zij ingericht en bewoond wordt –

die niet heeft gesproken in het geheim,
niet gezegd heeft 'zoek mij maar in de leegte',
maar 'hier ben Ik, woon hier onder mijn woord'.

Hij zegt: God? Ik God, Ik zal, en geen ander.
Ik spreek recht, trouw, waarheid, woorden die werken:
Licht, en zie: licht! water! - dorst naar dat water.

Jesaja 45, vers 14

Hoor mij, rest van Israël, nog in leven:
opgetild heb Ik jou, vanaf je geboorte,
opgetild, op mijn schouders, en je gedragen.

Nog als je oud en grijs bent, zal Ik je torsen.
Niets van wat Ik gezegd heb zal Ik niet doen.
Een en dezelfde ben Ik. Eerste en Laatste.

Jesaja 46, vers 3-4.

Uit: *Missa Solemnis*; tekst Huub Oosterhuis, muziek Tom Löwenthal.

1.

Kunnen wij, moderne mensen, nog geloven in een god als die van Jesaja; in één die als Eerste en Laatste heel deze wereld en alle tijden omvat; die onze wegen kent, alles wat ieder mens afzonderlijk overkomt; die midden onder ons is; die tegen alle moordlust, geweld en depressie in de levenswil en de zielskracht van mensen op peil houdt; de god van de bijbel, van Mozes en de Profeten? Kunnen we daar in onze duistere verlichte tijden nog in geloven? Of weten we nu wel beter: dat wij die god maar bedacht hebben, als antwoord op al onze onbeantwoordbare vragen?

2.

'Theoloog voltooit zijn losmaking van God', zo luidde deze week (donderdag 24 oktober) een kop in *de Volkskrant* over het laatste boek van de gereformeerde theoloog Harry Kuitert. Die krant is doorgaans niet erg geïnteresseerd in god & zo, maar vindt de 'losmaking van God' kennelijk *bot news*. Alle grote kranten doen trouwens al decennialang gul en gretig verslag van de theologische avonturen van Kuitert, als was het de 'godgeleerde des Vaderlands', gelijk Komrij de nationale dichter is.

De laatste dertig jaar heeft Kuitert in fasen afstand genomen van de christelijke god, die van het dogma en van de kerken, die hij mijns inziens te gemakkelijk over één kam scheert met de god van de bijbel. In zijn laatste boek - *De mens is voor een tijd een plaats van god* - heeft hij het nog wel over 'god' (kleine letter), maar hij zet er v/h voor: 'voorheen god'. 'God is er geweest', zo varieert hij op Nietzsche's 'god is dood'. Als iemand er nog in wil geloven, dan is daar 'niks mis mee', maar hij niet meer. Wat voorheen 'god' heette, is volgens Kuitert alleen nog maar zoiets als een algemene geest (*Gemeingeist*) die door Europa waart: de geest van de humaniteit en van de liefde. Een geest die kennelijk niet waait in islamitische landen, want, zo

INHOUD

- VAN GOD LOS
De God van Jesaja en v/h god van Harry Kuitert
Toespraak in de Amsterdamse Studenteneklesia, 27 oktober 2002
Kees Kok

- HET GETUIGENIS VAN STEFANOS
Over Handelingen 6-7
Toespraak in de Amsterdamse Studenteneklesia, 10 november 2002
Alex van Heusden

- DE OMMEKEER VAN PAULUS
Over Handelingen 9
Toespraak in de Amsterdamse Studenteneklesia, 17 november 2002
Alex van Ligten

- DE GRENZELOZE PAULUS 6
Zesde van een reeks artikelen in de Maandbrief over de brieven van Paulus
Alex van Heusden

- VOORBEDE
Kees Kok

- MEDEDELING
Westlandse Vespers

COLOFON

MAANDBRIEF
VOOR LEERHUIS EN LITURGIE
ISSN 1385 0326 Uitgave van de Stichting
Leerhuis & Liturgie (sinds 1980)
Eindredactie: Kees Kok
Redactie en administratieadres:
Postbus 17268, 1001 JG Amsterdam
tel: (020) 6256940
leerhuis@leerhuisenliturgie.nl
www.leerhuisenliturgie.nl
Abonnementsprijs: € 20,04 per jaar;
Europa € 27,30;
Buiten Europa € 20,04 plus porti

schreef hij nog in 1994, 'de islam is de moeder van alle fundamentalisme', en in meerdere opzichten onverenigbaar met de geest van Europa (in *Zeker weten*).

3.

God is voor Kuitert gereduceerd tot een 'codewoord' voor alles wat ons te boven gaat, wat ons transcendeert. En niet *god* is de eerste en de laatste, maar *wij mensen* waren er eerst, als 'producten' van de evolutie. Wij hebben god uitgevonden, bedacht, geproduceerd, om te fungeren als onze schepper, om ons leven betekenis te geven. Daar is niks mis mee, maar het is mooi geweest, we moesten maar eens ophouden met die kinderachtigheden (niet alleen de eerste, 'primitieve' naïviteit, maar ook de 'tweede', voorbij het rationalisme). Ten lange leste zullen wij als soort uitsterven en met deze aarde waaruit wij zijn voortgekomen, opgaan in het heelal, als een vallende ster. Over en uit. Aldus, niet eens zo vrij vertaald, deze hedendaagse godgeleerde.

Nu is het niet mijn bedoeling om hier een college te geven over de (anti)theologie van H.M. Kuitert. Maar hij vertegenwoordigt wel op geheel eigen, pregnante wijze een manier van denken die wijd verbreid is onder theologen, spraakmakende intellectuelen en onder gelovigen van allerlei herkomst en snit. Let wel: een manier van *denken*, niet van geloven. En mij dunkt dat hij met al die anderen ten prooi is gevallen aan het al eeuwenlang bestaande misverstand dat een simpel ja of nee op de kale vraag of god bestaat, van enig belang is. Alsof je met redeneringen een geloof in god zou kunnen verschaffen of afschaffen.

Het is net zoiets als de vondst, onlangs, van dat beenderenkistje met het opschrift 'Jacobus, zoon van Jozef, de broer van Jezus'. Alsof dat het bewijs zou leveren voor het bestaan van Jezus en alsof iedereen hem daarom onmiddellijk zou navolgen. Maar al zouden we duizend bewijzen vinden voor het bestaan van Jezus, of zelfs van god, het zou niets uitmaken. Want de vraag is wat 'god' voor mensen betekent, wat hij hun te zeggen heeft en of zij daar vervolgens aan beantwoorden. De vraag is of god werkelijk verschil maakt, of onverschillig laat.

4.

De god van de christelijke theologie (en filosofie) als idee, gedachte of hypothese - 'er moet toch iets zijn, een eerste oorzaak van alles' -, die god is al minstens honderd jaar dood en begraven, met Nietzsche als opperkraai. Maar dat is wel een heel andere god dan die van de bijbel, van Jesaja. Die maakt wel degelijk verschil: onderscheid tussen goed en kwaad, recht en onrecht, *koosjer* en *treive*. En dat vraagt om een veel concreter 'onderhoud' dan de 'geest van de humaniteit' of het algemene Europees gevoel van liefde. De geest van de bijbelse god vertaalt zich in nauwgezette voorschriften, geboden en regels (normen en waarden!) ter bescherming van alle leven, van alle mensen; zij moet telkens 'vertaald' worden in concrete leefregels (*ibora*) om de aarde en haar bewoners te behoeden voor een terugval in de chaos. Wie kan het schelen of god bestaat, als hij niet op de een of andere manier 'door ons en met ons en in ons' zorgt dat zijn schepping niet in de afgrond dondert; als zij niet staat voor de hoop op de overwinning van al het goede, dwars tegen dood en verderf in?

5.

Er zijn veel mensen in deze wereld die geloven in het goede en die goed doen. Dat zijn meestal geen heiligen (om heilig verklaard te worden moet je vandaag de dag vooral veel steun hebben in dubieuze politieke kringen). Zij geloven in God, al

nemen ze dat kleine, misbruikte woord niet gemakkelijk in de mond en kunnen ze dat geloof al helemaal niet theologisch verantwoorden. God is voor hen de waarborg dat hun kleine en grote goedheden, inclusief hun missers, worden opgenomen in één grote, wereld- en geschiedenisomspannende goedheid, vriendschap, recht, trouw, genade - allemaal 'woorden die werken', 'werkwoorden', al staan ze nog zo haaks op de alledaagse werkelijkheid. Zij wensen daaraan vast te houden, niet omdat ze naïef-gelovig zijn - en wat dan nog -, maar omdat ze niet anders kunnen. Ze hebben de krachtige innerlijke overtuiging dat zo'n god 'bestaat', dat die *er-is*, hier in ons midden, verweg-dichtbij. Die overtuiging is meer dan een gevoel. De meeste mensen *voelen* wel voor zo'n god, maar schrikken terug voor de consequenties. Aan wie innerlijk van hem (haar) overtuigd zijn, kun je God aflezen, van hun gezicht en van het werk van hun handen, zoals je hem van de bijbel af kunt lezen. De bijbel is een boek over mensen die van deze god overtuigd zijn, tegen alle schijn en 'beter-weten' in: 'Ik zal, en geen ander, Ik ben die alles maakt.' Israël heeft die god niet zozeer willen geloven als wel willen leven.

6.

Wie zich van die god heeft losgemaakt - of hij nu toptheoloog of basischristen is -, heeft misschien nog nooit echt kennis met haar gemaakt. Kennis maken met deze god is geen vrijblijvend, eenzaam, mystiek avontuur, ook geen wetenschappelijk, theologisch en exegetisch program, maar betekent een dagelijkse worsteling met al de woorden die over hem geschreven staan, en met de oproep tot goed en verantwoordelijk leven die in die woorden besloten ligt. Het gaat daarbij om de confrontatie tussen onszelf, onze alledaagse ervaringen in deze moorddadige wereld en dat grote geleefde verhaal. De bijbel is voor velen nog steeds als de rots in de woestijn waar Mozes met zijn stok op moest slaan om er water uit te krijgen: zij gaat pas spreken, ons pas iets zeggen als wij erop slaan, hard en langdurig, met al onze stokken en stokpaardjes: waarom deze wereld, hoe moet ik verder met dit leven? En soms komt er water uit, zoals deze troostwoorden van Jesaja: 'Afgemat ben je, op, flauw, onmachtig - Hij zal je geven, weer, levenswil, zielskracht. Ook wie jong is wordt moe en ontmoedigd, ook jonge mensen bezwijken [niet alleen in onze dagen dus, ook al in die van Jesaja]. Maar wie volhardt in Hem zoeken, vernieuwt zich, als arenden slaan zij hun vleugels uit ... zij gaan en raken niet op' (Jes 40:30-31). Dat staat geschreven, al vijfentwintighonderd jaar, op geduldig perkament en papier, om ons aan te moedigen, in de Naam van diezelfde god, Hij-Alleen, onze bevrijder.

Moeten wij ons nu met Kuitert en vele anderen losmaken van die god; los van dat grote verhaal waarin onze hoogste en diepste levensvragen niet worden verzwegen of weggevroomfraaid, maar in psalmen en profetenliederen bloedserius genomen; waarin ons wordt geleerd om nauwgezet en zorgvuldig om te gaan met onszelf, onze naasten en met de vreemdeling; waarin niet alleen gevoelens van liefde worden gewekt, maar concrete daden van solidariteit worden gevraagd?

7.

Je kunt de bijbel natuurlijk ook lezen en beschouwen als mooie literatuur, zoals Kuitert voorstelt. Maar de vraag is of je daarmee recht doet aan de tallozen die gestorven zijn voor het visioen dat het hoofdthema van die literatuur vormt; aan de slachtoffers van de 'goddelozen' die aan die literatuur in het geheel geen boodschap hadden en hebben. Je doet in elk

geval ook onrecht aan allen die aan dat visioen hun levenswil en zielskracht ontlenden en niet weten waar ze die anders vandaan zouden moeten halen. Misschien hebben zij niet meer zo'n rotsvaste overtuiging als verwoord door Jesaja: 'God? Ik God. Ik zal, en geen ander!' Ze stamelen meer. Maar zij zien en beleven een dragende, aansprekende, in stilte gehoorde Aanwezige. Wie God is weten zij niet, maar zij kunnen haar wel bezingen, toezingen: 'Looft Hem met woord en daad', of: 'Adem ons open, maak ons uw aarde, uw nieuwe hemel, vrede op aarde.' Zo moge het zijn.

Amsterdamse Studentenekklesia, zondag 27 oktober 2002

Handelingen (IV) (voor I-III, zie de vorige Maandbrief) **HET GETUIGENIS VAN STEFANOS** *Alex van Heusden*

Handelingen 6:

In die dagen, toen het getal der leerlingen almaar toenam, geschiedde gemor onder de Griekstaligen tegen de Hebreëen omdat hun weduwen in het dagelijkse dienstwerk over het hoofd werden gezien.

De twaalf riepen riepen de gemeente der leerlingen bijeen en zeiden:

Het is niet goed

dat wij het woord van God verwaarlozen om aan tafel te dienen.

Broeders, ziet om naar mannen uit jullie

met een goede reputatie, zeven,

vol van geest en wijsheid

die wij voor dit doel zullen aanstellen.

Maar wij zullen ons sterken in het gebed en in de dienst van het woord.

En het woord vond instemming in de ogen van heel de gemeente en zij kozen:

Stefanos, een man vol vertrouwen en heilige geest,

en Filippos, Prochoros, Nikanor,

Timoon, Parmenas en Nikolaös, een proseliet uit Antiochië.

Zij stelden hen op voor de ogen van de gezondenen

en onder gebed legden zij hen de handen op.

En het woord van God groeide

en in Jeruzalem nam het getal der leerlingen toe, zeer,

een grote menigte van de priesters, zij werden hoorders van het vertrouwen.

Stefanos, vol genade en kracht, deed wonderen en grote tekenen onder het volk.

Toen stonden er enkelen op uit de synagoge die genoemd werd

'Van de Libertini, van de Cyreneërs, van de Alexandrijnen

en van die uit Cilicië en Asia'.

Zij disputeerden met Stefanos,

maar zij konden niet op tegen de wijsheid en de geest

waarmee hij het woord sprak.

Toen schoven zij mannen naar voren die zeiden:

Wij hebben gehoord

dat hij heeft gesproken en gezegd

lasterpraat tegen Mozes en tegen God.

En zij veroorzaakten beroering onder het volk

en de oudsten en de schriftgeleerden.

Zij keerden zich tegen hem en sleepten hem weg

en brachten hem naar het Sanhedrin.

Zij lieten leugengetuigen komen die zeiden:

Deze mens houdt niet op

woorden te spreken tegen deze heilige plaats en de thora

want wij hebben hem horen zeggen

dat Jezus, de Nazoreër, deze plaats zal afbreken

en de gebruiken zal veranderen

die Mozes ons heeft overgeleverd.

En allen die in het Sanhedrin zaten, staarden hem aan,

zij zagen zijn aangezicht, als het aangezicht van een bode van Godswege.

Vertaling: Alex van Heusden

Het was afgelopen dinsdag. Een les levensbeschouwing voor dertien- en veertienjarigen van de Tilburgse katholieke scholengemeenschap 2College-Noord. Gastdocent is kardinaal Simonis. Hij vraagt: 'Met wie is Jezus de kerk begonnen?' Met Abraham, probeert een van de leerlingen. Fout antwoord natuurlijk, maar, het spijt me, mijnheer de kardinaal, de vraag deugt ook niet.

Het christendom, de kerk, de ekklesia is van joodse oorsprong. Maar vanaf wanneer kun je spreken van christendom? Om één hardnekkig misverstand uit de weg te ruimen: het christendom is niet *gesticht*, maar in een geleidelijk, bijna drie eeuwen omvattend proces *ontstaan*. Het christendom beroept zich op Jezus de Nazoreër, het belijdt hem als de Christus, de zoon van God - maar de 'historische' Jezus heeft geen nieuwe religie gesticht en geen kerkorde ingevoerd. Zijn eerste volgelingen, onder wie de twaalf *apostoloi*, 'gezondenen', waren allen joden en bléven dat ook; zij werden geen 'christenen', zeker niet in de moderne betekenis van het woord, maar aanhangers van een beweging, een van de vele, binnen het toenmalige jodendom. Er waren er meer in die roerige eerste eeuw van onze jaartelling die door hun volgelingen werden beschouwd als de messias, de bevrijder van Israël. De roep om verzet en opstand tegen de Romeinse onderdrukking van het joodse volk in de rijksprovincie Judea werkte dit verschijnsel in de hand. Andere groepen, vooral die der farizeëen, zagen geen heil in messiaanse avonturen die naar hun oordeel zouden uitlopen op een catastrofe voor het joodse volk. De geschiedenis heeft hen gelijk gegeven. De eerste grote joodse opstand, in het jaar 66 begonnen in het noordelijke Galilea (de geboortestreek van Jezus) leidde tot de verwoesting van Jeruzalem, stad en tempel, in het jaar 70. Of de joodse volgelingen van Jezus actief betrokken waren bij deze opstand of zich juist afzijdig hielden, valt niet meer te reconstrueren. Hoe het ook zij, de Jezus-beweging heeft als enige messiaanse groepering de ramp van het jaar 70 overleefd. Hoe kon dit gebeuren?

De beslissende factor is geweest dat deze beweging al snel na de dood van Jezus aanhang vond buiten het joodse land, in de diaspora, niet alleen onder joden, ook en in toenemende mate onder *gojiem*, niet-joden. Het boek Handelingen der Apostelen vertelt dit verhaal: hoe de beweging in naam van Jezus Messias begon in Jeruzalem, zich verspreidde over Judea en Samaria, daarna over grote delen van het Romeinse rijk tot in zijn hoofdstad, Rome, in Handelingen getypeerd als 'het uiteinde der aarde'. Even opgelet: Handelingen is een verhaal, geen geschiedenisboek. Het vertelt al helemaal niet de vroege geschiedenis van het christendom, laat staan als een triomftocht van het ware geloof.

Het verhaal van Handelingen bestrijkt ruwweg de jaren 30 tot 60, maar is geschreven na 70 en bezint zich op de dan ontstane situatie in het joodse land en in de diaspora. Een beweging die het woord 'messias' hoog in het vaandel heeft en een ander joods geluid voortbrengt dan dat van toonaangevende rabbijnen, hoeft niet op grote bijval te

rekenen. Integendeel. Vooral joden die wonen in de steden van de diaspora - in Antiochië, in Alexandrië, in Korinthe, in Athene, ook in Rome - worden door hun niet-joodse burens streng gemaand niet ook, als hun volksgenoten in het joodse land, in opstand te komen tegen het Romeinse gezag. Joden in de diaspora vrezen bewegingen met messiaanse aspiraties, vrezen voor nieuwe rampen die ook hen zullen bedreigen. De jood Jesjoe'a, Jezus, blijven belijden als de messias mag dan een ander joods geluid zijn, vele joden zijn het gaan beschouwen als een nagenoeg anti-joods geluid dat een regelrechte bedreiging inhoudt voor de toekomst van het joodse volk, van Israël.

In dit klimaat is het boek Handelingen geschreven. 'Een land in onweer verward / een stad verdwaald in zijn stegen' en nog geen 'waas van ander weer'.

Het zesde hoofdstuk van Handelingen is het relaas van een conflict in de gemeente, de ekklesia van Jeruzalem, tussen de Griekstaligen en de Hebreëen - een conflict dus tussen joden en joden. Met Griekstaligen worden hier joden uit de diaspora bedoeld die in Jeruzalem zijn komen wonen; de Hebreëen zijn Jeruzalemse joden wier moedertaal het Hebreuws, eigenlijk preciezer het Aramees is. Wat de exacte aard is van het conflict, het is mij een raadsel en met mij meerdere generaties schriftgeleerden. De weduwen van de Griekstaligen worden in het dagelijkse dienstwerk over het hoofd gezien. Wat wil dat zeggen? Worden ze verwaarloosd of achtergesteld, zoals de gangbare vertalingen zeggen? Hoe dan? Krijgen ze tijdens de gemeenschappelijke maaltijd niet genoeg te eten? Maar de gemeente was toch één hart en één ziel, en niemand leed gebrek? Er staat ook niet dat die weduwen arm zijn. En wat is dat 'dienen aan tafel' waartoe zeven mannen worden aangesteld? Is dat meer dan alleen de tafel dekken, eten opscheppen, genoeg voor allen, afruimen en de afwas doen? Als ik de tekst nauwkeurig lees, blijkt er geen principieel verschil te zijn tussen de 'dienst van de tafel' en de 'dienst van het woord' die tot het domein van de twaalf behoort. De zeven, allen met Griekse namen en dus Griekstalige joden, zijn 'vol van geest en wijsheid' - niet direct vereisten waaraan zeg maar veredelde kelners zouden moeten voldoen. 'Vol van geest en wijsheid' zijn zij die de 'dienst van het woord' verrichten, de thora, de onderwijzing van Mozes, de daar opgeslagen wijsheid verklaren, zoals de twaalf. Komen die zeven Griekstaligen daarbij, als leraren voor Griekstaligen in de gemeente? In elk geval Stefanos, 'krans', 'overwinningskrans' betekent zijn naam. En in hoofdstuk 8 is het Filippus die afdaalt naar de stad Samaria om daar 'de messias te proclameren' (Hnd 8:5).

Stefanos, een engel van een mens als hij het woord voert, 'zijn aangezicht, als het aangezicht van een bode van Godswege' - hij krijgt het aan de stok met joden uit de diaspora die niets op hebben met zijn messiaanse gezindheid. Als zij het debat dreigen te verliezen, gooien zij het over een andere boeg. Er wordt een smerig spel gespeeld, met valse beschuldigingen, met leugenuitdagingen. Stefanos wordt naar het Sanhedrin gebracht, de hoogste joodse gezagsinstantie. Hij zou niet hebben opgehouden 'woorden te spreken tegen deze heilige plaats en de thora'. 'Deze heilige plaats' is de tempel, de plaats, in het Hebreuws *ha'maqom*, Mokum. Volgens het boek 1 Koningen is het heiligdom, de tempel, de plaats 'waar de Naam woont', die van Israëls God (1 Kon 8:16). In de joodse traditie is 'de plaats' een synoniem geworden voor Israëls God, een pseudoniem voor hem wiens Naam onuitsprekelijk is. Als Stefanos zich dus keert tegen 'deze heilige plaats', keert hij zich ook tegen de God van Israël - ernstiger beschuldiging is in deze context niet denkbaar.

In een verdedigingsrede waarin het hele verhaal van de Schrift de revue passeert - de langste redevoering in Handelingen -, dient Stefanos zijn criticiasters, let wel: joden zoals hij, van replek, in niet mis te verstane bewoordingen. Onze vaders, zo luidt de strekking van zijn betoog, zijn Schriftuitleg, hebben nooit anders gedaan dan de leidlieden verwerpen die God heeft gestuurd om het volk te bevrijden, het een richting te wijzen uit benauwenis en nood. De laatste in die rij noemt Stefanos de Rechtvaardige - hij doelt op Jezus Messias - van wie, zo zegt hij, 'jullie nu verraders en moordenaars geworden zijn'.

Deze aanklacht, niet gericht aan heel Israël, maar aan het Sanhedrin, de joodse leiders, snijdt zijn toehoorders diep in het hart. Stefanos zoekt geen compromis, zoals Petrus in zijn redevoeringen wel had gedaan, hij zoekt geen dialoog, hij stuurt aan op een rechtstreekse confrontatie. In dit verhaal kondigt zich de breuk met Israël aan. Zo gaat het verder (Hnd 7:58-8:1):

*Nadat zij Stefanos buiten de stad hadden geworpen,
wierpen zij stenen.*

*En de getuigen legden hun mantels voor de voeten van een jongeman,
genaamd Saulos.*

En zij stenigden Stefanos die riep en zei:

Heer, Jezus, ontvang mijn geest.

Vallend op zijn knieën schreeuwde hij met luide stem:

Heer, reken hun dit vergrijp niet aan.

En nadat hij dit gesproken had, ontsliep hij.

Saulos stemde in met zijn terechtstelling.

Een terechtstelling zou ik dit niet willen noemen, maar justitiële moord. Zonder enige vorm van proces, zonder de rechtsregels in acht te nemen die in rabbijnse geschriften staan opgetekend, wordt hier een mens ter dood gebracht. De schrijver van Handelingen, wij noemen hem Lukas, beschrijft de dood van Stefanos bijna woordelijk als de dood van Jezus in zijn evangelie. Stefanos zegt: 'Ontvang mijn geest.' Jezus 'volgens Lukas' zegt voor hij sterven gaat: 'Vader, in jouw handen beveel ik mijn geest' (Lk 23:46). Stefanos zegt: 'Heer, reken hun dit vergrijp niet aan.' Jezus 'volgens Lukas' zegt: 'Vader, vergeef hun, want zij weten niet wat zij doen' (Lk 23:34). Zo is Stefanos tot in zijn dood één gebleven met Jezus, zijn messias en leidman.

Intussen, zonder nadere introductie, bijna terloops, alsof we hem allemaal kennen, treedt er een jonge man het verhaal binnen. Zijn naam: Sja'uel, Saulos in het Grieks. Het vervolg van Handelingen draait helemaal om hem. Hij die geen ooggetuige was van de dood van Jezus, wordt langs indirecte weg, via Stefanos, zijn dood, alsnog tot ooggetuige gemaakt. Saulos/Paulus wordt de dertiende *apostolos*, gezondene - en wel naar de *gojiem*, de niet-joden. Volgens het begin van Handelingen moet een gezondene aan de volgende eis voldoen: hij moet erbij geweest zijn 'gedurende heel de tijd waarin de heer Jezus onder ons kwam en weer ging, te beginnen met het doopsel van Johannes tot op de dag dat hij van ons werd genomen' (Hnd 1:21v). Aan die eis heeft Saulos nu minstens ten dele voldaan. De schrijver van Handelingen verleent de 'held' van zijn boek een legitieme basis voor zijn aanstaande roeping en zending als getuige van Jezus Messias in de diaspora.

Ten slotte. Getuige zijn van de Messias Jezus is getuige zijn, in woord en daad, van de hoop die spreekt uit het oude verhaal van Israël op een nieuwe, komende wereld, op een heilige plaats, een woning waar elk mensenleven heilig is. Dit moge voor ons in deze ekklesia de uitkomst zijn en de les van een geschiedenis, een traditie vol grote conflicten, vol haat en

vijandschap jegens joden. Een verhaal dat het waard is om door te geven aan onze kinderen en kindskinderen, aan komende generaties.

Amsterdamse Studentekerklesia, zondag 10 november 2002

Handelingen (V) DE OMMEKEER VAN PAULUS

Alex van Ligten

Handelingen 9 vers 1-9.19b-25

*Saulus, bij,
nog altijd dreiging en moord briesend tegen de leerlingen van de heer,
ging naar de hogepriester.*

*Hij eiste van hem brieven voor de synagogen in Damascus:
mocht hij enkelen vinden die van 'de weg' waren,
mannen én vrouwen,*

bij zou hen, in boeien geslagen, brengen naar Jeruzalem.

Toen hij op weg was geschiedde:

bij naderde Damascus,

plotseling omstraalde hem licht uit de hemel.

Hij viel op de grond,

bij hoorde een stem die hem zei:

Sja'oe!, Sja'oe!, waarom vervolgt jij mij?

Hij sprak:

Wie ben jij, heer?

En hij:

Ik ben het, Jezus, die jij vervolgt.

Maar sta op en ga de stad in

en jou zal gezegd worden wat je moet doen.

De mannen die met hem reisden, stonden sprakeloos:

zij hoorden wel de stem, maar zagen niemand.

Saulus werd opgetild van de grond.

Toen zijn ogen werden geopend, zag hij niets.

Zij leidden hem bij de hand en brachten hem naar Damascus.

En drie dagen lang zag hij niet

en hij at niet en hij dronk niet.

Hij was een paar dagen samen met de leerlingen in Damascus.

Onmiddellijk daarna proclameerde hij in de synagogen:

Jezus, deze is de zoon van God.

Allen die hoorden, raakten buiten zichzelf en zeiden:

Is deze het niet

die in Jeruzalem vernietigde die deze naam aanroepen

en is hij niet daarom hierheen gekomen

dat hij hen, in boeien geslagen, brengt voor de hogepriesters?

Maar Saulus raakte meer en meer op dreef

en bracht de Judeeërs die in Damascus woonden, in verwarring,

onderwijzend dat deze de messias is.

Toen er voldoende dagen waren vervuld

besloten de Judeeërs hem ter dood te brengen.

Maar hun samenzwering werd aan Saulus bekend.

Zij bewaakten ook de poorten dag en nacht

om hem ter dood te kunnen brengen.

Maar zijn leerlingen namen hem mee in de nacht

en brachten hem buiten de muren

door hem te laten zakken in een mand.

Vertaling: Alex van Heusden

1.

Dreiging en moord briesend... Als een roofdier wordt hij hier beschreven, de jonge student, de aankomend schriftgeleerde,

die op de kleren heeft gepast van de mensen die de gerechtelijke moord op Stephanus voltrokken.

Sja'oe! heet de student, naar de koning van Israël. Hij is die naam waardig, want, net als die koning, slaat hij aan het vervolgen van onschuldigen als hij eenmaal de smaak te pakken heeft. Met een nietsontziende ijver die sterk doet denken aan de krankzinnigheid van Israëls eerste koning.

Wat bezielt mensen? In het ijzingwekkende boek van Ad van Liempt, *Kopgeld*, wordt verteld hoe dertig Nederlandse mannen, later loopt hun aantal op tot vijftig, vanaf 1943 als premiejagers voor de Duitsers joodse mensen gaan vangen voor een premie van fl 7,50 per stuk. Kleine kinderen, vrouwen, mannen, van straat geplukt en overgeleverd aan hun moordenaars. Waarom deden ze dat? Voor het geld? Omdat ze maatschappelijk mislukt waren? Uit machtswellust?

Als verklaringen daarvoor je gerust zouden stellen, kunnen we ze beter niet aanvoeren. Er is schuld die door geen enkel begrip ervoor de schuldigen minder schuldig moet maken. Wat was het bij die jonge Sja'oe! Hoge principes, gemengd met angst voor het onbekende?

2.

Zijn verhaal wordt voorafgegaan door dat van de kamerling van Morenland, een Ethiopische hoveling, een vreemdeling in Jeruzalem, een totale buitenstaander die erbij gaat horen. Dat kan. Fris van de lever, niet gehinderd door zware dogmatische voorkennis, niet vastzittend aan oude overgeleverde geloofsovertuigingen - ideaal om zo te worden aangesproken en je er verder in te begeven. 'Daar is water; wat is er op tegen dat ik gedoopt word?' vraagt hij. Daar is niets op tegen en na de doop vervolgt hij zijn weg met blijdschap.

De buitenstaander begint zomaar een nieuw bestaan en gaat zijn weg met blijdschap.

Maar nu komt in het vervolgstuk de vraag aan de orde: en de vrome insider, is die nog te redden? Is er voor hem nog hoop?

3.

Saulus, kennelijk in Jeruzalem uitgeraasd en uitgearresteerd, gaat naar Damascus op weg, met officiële brieven om de vervolging te legaliseren. Dat hoort ook altijd bij het plegen van onrecht: een papier waarin staat dat jij dit-en-dat mag doen. Stempels, handtekeningen - kijkt u maar, hier staat het. In deze regels. En dat zijn de regels. Wij schrijven de wet voor. En die gaan wij handhaven. Dat heet legaal.

Juist in onze dagen, met de natte dromen van sommige regeerders om schooldirecteuren meldingsplicht op te leggen om illegalen aan te geven, is het zaak om een oud geuzenwoord uit de bezettingstijd weer zijn glorie terug te geven: het helpen van illegalen, het weigeren ze aan te geven, het ontdenken van bevelen die uitgaan vanwege de ministers Kamp en Nawijn, dat betekent in de beste, meest vaderlandslievende (want menslievende) zin des woords: illegaliteit. Als de oorlog is verklaard aan opgejaagde mensen, dan leve het verzet.

4.

Saulus gaat met zijn brieven op weg. Tegen hen 'die van de weg zijn'. Hier gebruikt de schrijver van Handelingen die term voor het eerst: 'zij die van de weg zijn'. 'De weg' als aanduiding van een nieuwe, andere levensstijl, van een gang als die van Israël uit het slavenhuis. En de mensen op die weg, zijn de reizigers aan wie vanouds gevraagd wordt: 'Waar kom je vandaan? Wie ben je? Wat heb je gezien? En waar ga je heen?' Die van de weg zeggen dan: 'Van de dood komen wij. Wij zijn gevonden door God. In Jezus hebben we gezien wie Hij is. En we gaan naar het leven.'

Later in Handelingen komt dat 'zij die van de weg zijn' nog een paar keer voor, en het is bijna jammer dat het niet in gebruik is gebleven. 'Mensen van de kerk', dat klinkt toch een stuk minder sterk.

5.

Moord en dreiging briesend gaat Sja'ael, Saulus, tegen 'die van de weg' op weg. En de vraag was of er nog redding mogelijk was voor de vrome insider, de man die aan de voeten van de schriftgeleerden had gezeten, die al alles had geleerd, die er zeker van was dat er maar één weg de goede was, en dat was de zijne, de weg die gelegd was op het fundament van de traditionele leer. Hoe sterk moet hij bezig zijn geweest met Thora en Profeten, en hoe fundamenteel onzeker moet hij geweest zijn dat hij zó van leer trok tegen de nieuwe leer. Het staat er niet, maar zo lees ik het: in deze schuimbekkend en briesend rondtrekkende Saulus moet een bang en onzeker mensenkind hebben gezeten.

Bekering komt niet uit de lucht vallen. Ze wordt voorafgegaan door eindeloos gepuzzel, door bange vragen, wakker liggen in de nacht, vinden dat je iets moet geloven wat je, als je eerlijk was, niks vindt. Maar je bent niet eerlijk. Je houdt jezelf groot, je gaat mee met wat 'ze' zeggen. Want dat is je zekerheid, daar ligt je toekomst. Je weet wat hebt en niet wat je krijgt. Je bent er zo mee bezig alles passend te krijgen. Je wilt vasthouden aan wat je geleerd hebt, niet verder denken dan noodzakelijk is.

Saulus had zoveel geleerd, was zo thuis in Thora en Profeten, had zich ongetwijfeld ook verdiept in wat de leerlingen van Jezus als volgende stap op de weg zagen, juist op grond van het heilig onderricht, de Schriften.

En juist door de Schriften wordt hij onderuitgehaald. In het profetenboek 1 Samuël staat het tot twee maal toe (in de hoofdstukken 24 en 26): David benut de kansen om koning Sja'ael het leven te benemen niet. Hij spraat hem juist, en roept de koning toe: 'Wie achtervolg jij?', en later: 'Waarom achtervolgt mijn heer zijn knecht?'

Dus het is een schriftuurlijk sterke vondst van de zoon van David om déze Sja'ael, onderweg naar Damascus, deze vraag toe te roepen, voorafgegaan door tweemaal zijn naam, zoals er eerder in de Schriften ook 'Abraham, Abraham' werd geroepen, en ook: 'Jakob, Jakob', 'Mozes, Mozes' en 'Samuel, Samuel'.

'Hier ben ik' hadden de aartsvaders en de wegbereiders steevast geantwoord. Sja'ael antwoordt niet. Hij stort ter aarde. Licht uit de hemel heeft hem omstraald, vertelt de Handelingenschrijver met woorden die hij in zijn evangelie ook al had gebruikt: 'Plotseling omstraalde hem licht uit de hemel.' Dat doet denken aan de heerlijkheid die in Lukas 2 plotseling de herders omstraalde. Het wordt hier even Kerstmis. Maar hier ligt het aanstaande herdertje niet bij nachte, niet meer bij machte ook maar iets te doen. Hij valt op de grond, en hij ziet niets, juist nu hij inzicht krijgt. En behalve Kerstmis wordt het ook al even Pasen: de mensen die bij hem zijn, rapen hem van de grond. 'Hij werd opgetild' - er staat hetzelfde woord dat we elders vertalen met 'opgewekt'. Dat past bij het 'Sta op' dat Jezus tot hem spreekt. Paastmaal.

Dit is het nieuwe leven, het nieuwe inzicht: Saulus wordt van een met volmachten beladen autoriteit, een blinde, hulpeloze man. 'Zij leidden hem bij de hand en brachten hem naar Damascus.' Afhankelijk worden, leren vertrouwen. De overgave aan de Heer is hier ook een noodgedwongen overgave aan de mensen.

6.

In de dagen die volgen, leert hij verder. Alle puzzelstukjes vallen op hun plaats. De weerstand tegen de weg, deze nieuwe interpretatie van de thora, maakt plaats voor de vreugde over al het nieuwe oude en oude nieuwe dat hij nu ontdekt, een vreugde die nooit meer zal overgaan en die hem woest en betrokken en vurig en liefdevol naar de pen zal doen grijpen om de gemeenten in Rome, Korinthe, Galatië, Efese, Filippi, Kolosse en Thessaloniki de les te lezen, te troosten, op te beuren, te onderrichten.

Met eenzelfde onstuitbaar elan zal hij rondtrekken, naar Jeruzalem, waar het allemaal begon, en vandaar een lange, maar zekere weg naar Rome, waar het allemaal heen moet. Van het hart van de openbaring naar het hart van de wereld, ten dienste waarvan die openbaring gegeven is.

Is het niet nieuw fanatisme waarmee hij zich nu op de weg stort? Zoals in het clichébeeld van de als kind strenggelovig opgevoede student die dat strenge geloof inruilt voor een even strenge nieuwe ideologie?

Of is deze ervaring van nieuw inzicht, van breken met alles wat je aan geloofszekerheden, maar ook maatschappelijke vastigheden hebt opgebouwd, alleen maar te vergelijken met een allesomvattende, allesverzengende verliefdheid, die zo hevig is dat ze nooit meer zal overgaan. Zoals die van Rosa Luxemburg voor het socialisme, van Franz Rosenzweig voor zijn herontdekte jodendom, of van Frans Breukelman voor Genesis: 'Je wordt bij je lurven gepakt en je weet dat het je nooit meer zal loslaten. Maar dat wil je ook niet. Het blijft je pakken. Is het niet verrukkelijk?'

7.

Dan treedt hij al heel gauw met zijn nieuwgevonden waarheid naar buiten. Veel te laat heeft hij het liefgekreten, maar nog niet té laat.

Wie hem horen, raken buiten zichzelf en, als hij meer en meer op dreef raakt, brengt hij ze in verwarring. Daar staan werkwoorden uit het pinksterverhaal. Dus na Kerstmis en Pasen wordt het nu ook nog Pinksteren. Niet allemaal op één dag, maar het scheelt niet veel.

In het evangelie staat dat de waarheid ons zal vrijmaken. Voor Saulus betekent de vrijheid hier dat hij niet meer hoog te paard zit, maar aan de hand van anderen moet gaan.

Dit zegt hoofdstuk 9 van het boek Handelingen ons: het is een heilzame verandering als je omwille van de waarheid van een scherp loerend roofdier tot een blinde mol wordt. Het is een hele verbetering als ik 'van Gods tegenstander / in vriend verander' (regels van de dichter Pieter Leonard van de Kastele).

De onafhankelijke leider van een premiejagersbende wordt getuige van de waarheid. En hij gaat deel uitmaken van een gemeenschap in de verdrukking. Hij ondergaat het lot van zovelen die hun hoop, hun overtuiging, door een wereld van ellende moeten zien vast te houden. Hij moet zich laten helpen. Van een leven dat voor anderen gevaarlijk was, gaat hij over in een leven waarin hijzelf gevaar loopt. En niet alleen wordt hij bedreigd, maar juist nu hij ernst maakt met zijn leven, krijgt hij ook iets lachwekkends. Eerst aan het handje en dan ook nog in een mandje. Niet bepaald heroïsch. Niet strelend voor het ego.

Maar als het goed is, zullen het handje en het mandje, als toonbeelden van onmacht en lachwekkendheid, ons meer aanspreken dan het machtsvertoon, de halve waarheden en de hele leugens van alles wat zich groot en sterk maakt.

Amsterdamse Studenteneklesia, zondag 17 november 2002

DE GRENZELOZE PAULUS 6

Alex van Heusden

Dit is het zesde van een reeks artikelen in de Maandbrief over de brieven van Paulus.

1. In de eerste twee hoofdstukken van zijn brief aan de Galaten - om precies te zijn: Gal 1:11-2:14 - doet Paulus een verwoede poging zijn criticasters eens en voorgoed de mond te snoeren. Zij menen dat hij ten onrechte aanspraak maakt op de titel 'gezondene' (*apostolos*), omdat hij - en dat geldt als criterium - geen ooggetuige van Jezus' werkzaamheid is geweest. Paulus doet geen beroep op enige menselijke autoriteit om zijn functie als gezondene naar de niet-joden, de *gojiem*, te rechtvaardigen. Jezus Messias, die zich aan hem heeft 'geopenbaard' (Gal 1:12), is zijn rechtvaardiging. Met wie bindt Paulus in de brief aan de Galaten de strijd aan? Wie zijn zijn tegenstanders? Hij noemt ze 'leugenbroeders' (Gal 2:4), wel broeders dus, in beginsel, maar niet in de praktijk. Hij doelt daarmee op joodse volgelingen van Jezus die de gemeenten in Galatië in verwarring hebben gebracht door het evangelie te verdraaien (Gal 1:7), terwijl Paulus meent borg te staan voor 'de waarheid van het evangelie' (Gal 2:5). Op één punt zijn Paulus en zijn tegenstanders het met elkaar eens: ook niet-joden, mensen uit de volkeren horen erbij; in de nieuwe en laatste termijn die is geproclameerd door Jezus Messias, mogen zij zich voegen bij de gemeente die in zijn naam bijeenkomt. Maar voor de 'leugenbroeders' volgt hieruit dat zij joden moeten worden, dat zij zich moeten laten besnijden, althans de mannen onder hen. Met dit standpunt kan Paulus niet uit de voeten, hij verklaart zich er mordicus tegen: hij is van oordeel, op basis van een eigenzinnige interpretatie van de joodse Schrift (vgl. Gal 3:6-18), dat niet-joden kunnen blijven wie ze zijn en intussen volwaardige partners kunnen zijn in de gemeente, gelijkwaardig aan hun joodse broeders en zusters.

2. In de brief aan de Galaten - een gebied in Klein-Azië, het huidige Turkije - maakt Paulus melding van drie confrontaties tussen hemzelf en andere joodse volgelingen van Jezus Messias. De eerste confrontatie betreft Titus, een Griek, een niet-jood dus, die Paulus vergezelt naar Jeruzalem. 'Leugenbroeders' willen Titus dwingen zich te laten besnijden, maar Paulus verzet zich daar tegen. Hij maakt een afspraak met drie leiders van de gemeente in Jeruzalem, die hij, mogelijk met een sarcastische ondertoon, 'de zuilen' noemt, Jakobus, Kefas (Petrus) en Johannes. Volgens deze afspraak zal Paulus zijn missie naar de onbesnedenen voortzetten, terwijl Petrus zich blijft richten tot de joden (Gal 2:1-10). De tweede confrontatie vindt plaats in de gemeente van Antiochië, die bestaat uit joden en niet-joden. Zij hebben de gewoonte om met elkaar te eten. Als Kefas naar Antiochië komt, sluit hij zich aan bij deze gewoonte, totdat enkelen uit de kring van Jakobus zeggen dat zulks niet kan (Gal 2:11-14). Alle joden trekken zich vervolgens terug, inclusief Barnabas, de eerste assistent van Paulus. 'Huichelarij,' oordeelt Paulus. Hoe kunnen niet-joden gedwongen worden zich als joden te gedragen? Daar komt het volgens hem op neer. De context maakt overigens niet duidelijk wat precies het probleem is. Betreft dit de joodse voedselvoorschriften, het *kosjer* eten? Of vindt de Jakobus-kring dat de 'gezondene naar de besnedenen' afstand moet bewaren ten aanzien van niet-joden? Of is het een combinatie van beide? Hoe het ook zij, opnieuw komt Paulus krachtig op voor wat hij beschouwt als

'de waarheid van het evangelie'. Als de joodse gemeenteleden beperkingen opleggen aan hun omgang met niet-joden, juist omdat zij niet-joden zijn, volgt hieruit dat zij, al dan niet heimelijk, proberen hen ertoe te bewegen alsnog joden te worden. Maar dan gedraagt Petrus zich niet anders dan de 'leugenbroeders' die Titus wilden dwingen zich te laten besnijden.

Het derde en laatste conflict betreft de positie van niet-joden in de gemeenten van Galatië. Nadat Paulus deze gemeenten heeft bezocht, zijn anderen gekomen die de *gojiem* hebben willen overhalen joden te worden. Paulus drukt zich sterker uit: zij hebben geprobeerd de niet-joden daartoe te *dwingen* (Gal 6:12). Dergelijke 'leugenbroeders' zijn vervloekt in zijn ogen (Gal 1:8). Hij beveelt deze besnijdeniszuchtigen aan 'hun hele ding af te snijden' (Gal 5:12).

3. Paulus heeft het moeilijk. De 'waarheid van het evangelie' is in het geding. Die waarheid is dat niet-joden in de gemeente niet gedwongen mogen worden zich te laten besnijden. Het is de inhoud van zijn apostelschap. Opmerkelijk daarbij is dat Paulus zich overwegend bedient van het woordje *niet* om zijn standpunt en zijn status te adstrueren: 'een gezondene *niet* vanwege mensen' (Gal 1:1); 'het goede nieuws dat door mij als goed nieuws gebracht werd, is *niet* volgens de mens' (Gal 1:11); 'ik heb het ook *niet* van een mens ontvangen' (Gal 1:12); 'ik heb mij terecht *niet* gewend tot vlees en bloed en ik ben *niet* opwaarts gegaan naar Jeruzalem' (Gal 1:16); 'voor het aangezicht van God, ik lieg *niet*' (Gal 1:20). Van dat laatste hebben de 'leugenbroeders' hem ongetwijfeld beschuldigd. Alles aan hem vinden zij gelogen. Voor hen is hij een tweederangs gezondene en misschien zelfs minder dan dat. Waar hij er andere opvattingen op nahoudt dan de zogeheten 'zuilen', verdient hij naar hun oordeel geen navolging. Alles wat hij beweert over ontvangen openbaringen die hem 'de waarheid van het evangelie' hebben bijgebracht, zijn leugens.

4. Paulus' opposenten zullen zeker een beroep op de joodse Schrift hebben gedaan om hun standpunt kracht bij te zetten. De verwijzing in de Galatenbrief naar Genesis 17, het verbond der besnijdenis met Abraham, doet vermoeden dat Paulus zijn tegenstanders pareert met dezelfde tekst die voor hen als bewijsplaats gold. Strecking: allen die tot het nageslacht van Abraham willen behoren, die deel willen krijgen aan het verbond met hem gesloten, moeten besneden worden. Zoals geschreven staat (Gen 17:10):

Dit is mijn verbond dat gij behoeden zult, tussen mij en u en al die na jou komen: besneden moet worden al wat mannelijk is in u.

Maar voor Paulus ligt het accent ergens anders. Niet de besnijdenis is maatgevend, maar het *vertrouwen* van Abraham. Dat vertrouwen was er vóór de besnijdenis. Op basis van dat vertrouwen werd het verbond gesloten. Zoals ook geschreven staat (Gen 15:6):

Hij vertrouwde zich toe aan JHWH en die achtte hem daarom, als een gerechte.

Paulus' redenering is betrekkelijk eenvoudig: de niet-joodse gemeenteleden in Galatië verkeren in een soortgelijke positie als Abraham vóór JHWH een verbond met hem sloot. Zij zijn bij de gemeente gaan horen - en zo opgenomen in het erbond - door hun vertrouwen. Vertrouwen of geloof? Daarover gaat het een der volgende keren.

